

МАРИНА ТОДОРОВИЋ
ЖЕЉКО БЈЕЉАЦ¹

ОСНОВЕ РАЗВОЈА РУРАЛНОГ ТУРИЗМА У СРБИЈИ

Резиме: Са циљем да дефинишемо значај руралног туризма у Србији за свеобухватни рурални развој на простору Србије, овај рад представља Србију као земљу разноврсне и очуване природе, са мноштвом елемената атрактивности и репрезентативности, са развојним приоритетом у правцу еколошког и сеоског туризма који има велику шансу на пробирљивом међународном тржишту. Обзиром да је рурални туризам у Србији тек у развоју, у раду смо идентификовали потенцијале за развој и издвојили недостатке који спречавају бржи развој овог, по много чему и примарног вида туризма у Србији

Кључне речи: Србија, рурални туризам, рурални развој

Abstract: Our aim is to define the importance of rural tourism in Serbia for the development of Serbian rural spaces generally. This paper presents Serbia as a country of varied, well-preserved Nature, with many attractive and representative elements, and with a developmental priority oriented towards ecological and village tourism, which has a strong chance on the choosy international tourist market. As the Serbian village tourism is only beginning to develop, we identified, in this paper, the potentials for its further development, but we also pointed out the weaknesses which are now obstructing the growth of this, in many ways the most important, form of tourism, in Serbia.

Key words: rural tourism, rural development, Serbia

Увод

Руралне области имају посебно место као предели изузетних вредности, као еколошке оазе, тврђаве традиционалне културе и разноврсности етно-културне баштине. Туризам је једна од делатности која може имати значајан утицај на економску, социјалну, функционалну и физиономску структуру руралног простора. "Туристичка функција заузима значајно место у трансформацији физиономије и функција сеоских насеља. Ова појава је последица све веће потребе градског становништва за рекреативним боравком у другачијем, сеоском амбијенту" (Станковић С., 2003). Сеоски туризам је веома широк концепт који обухвата, не само одмор на селу, него и све остале туристичке активности у руралним подручјима. Derek H., Greg R. (2002) посебно наглашавају постојање притиска који постоји између успешног туристичког развоја (који генерално значи више посетилаца) и атрактивности руралних региона (који подразумевају мир и тишину). Управо задатак просторних планера и туризмолога је да ту тензију

---

¹ Др Марина Тодоровић, виши научни сарадник Географски Институт "Јован Цвијић" САНУ, Буре Јакшића 9, Београд

Др Жељко Бјељак, научни сарадник Географски Институт "Јован Цвијић" САНУ, Буре Јакшића 9, Београд

Рад представља резултат истраживања на пројекту 146011, који финансира Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије

довећу у ниво одрживости. Туризам у руралном простору данас је постао стварност, потреба и жеља туриста, али и носилац и инструмент развоја руралних подручја.

Према светским искуствима и истраживањима, рурална стварност би се могли уклопити у дефиницију "редефинисања руралних средстава као руралног капитала". Ово пре свега значи одређивање сеоских потенцијала као врсте капитала у који је могуће инвестирати и из којег се могу извучити бројне користи, под условом да се база капитала не троши превише на друге активности" (Garod i dr, 2006). Сеоски капитал укључује различите компоненте руралног богатства. Она могу бити природна (нпр. шумска или пашњачка популација), затим могу бити изграђена (сеоска насеља), или пак друштвена, као што је локална културна традиција. У пракси, наравно, највећи део сеоског капитала представља управо спој ове три главне компоненте" (Sli, 2003). У елементе сеоског капитала спадају: "природни предели (укључујући и водене површине), флора и фауна, биолошка разноликост, геологија и састав тла, квалитет ваздуха, живе ограде и пољске међе, затим пољопривредне зграде, сеоска насеља, историјске вредности, остаци индустријских објеката, саобраћајнице (железничке пруге, коњски путеви, стазе, цесте), водене површине (реке, баре, језера), квалитет воде, површине под шумама, њиве, затим специфични локални обичаји, језици, народне ношње, храна, занати, фестивали, традиција, уопште начин живота" (Garod, 2004).

Кушен (1995) сматра да рурални туризам обједињује преко 19 могућих врста туризма: туризам на сељачком газдинству, резиденцијални туризам, завичајни туризам, спортскорекреациони туризам, авантуристички туризам, здравствени туризам, едукацијски туризам, транзитни туризам, кампинг туризам, наутички, континентални туризам, културни туризам, верски туризам, ловни туризам, риболовни туризам, вински туризам, гастрономски туризам, природи блиски туризам, еко-туризам, мешовите и остале врсте туризма.

У већини земаља Европске Уније туризам већ од 70-тих година се сматра делом стратегије развоја руралних простора, која има добре шансе и која помаже у задржавању становништва у селу, ствара нова радна места, а у крајњој линији доприноси друштвено-економском напретку заосталих подручја (Томка Д., 2003). Туризам у руралним просторима није феномен данашњице, већ се јавља од периода Индустријске револуције као место одмора, где радници из индустријских средина долазе у руралне зоне на одмор и рекреацију. Последњих година 20. века рурални туризам у Европи бележи стопу раста туристичке тражње од 52% (Бошковић Н., 2003).

Европа је у задњих неколико деценија светски лидер у понуди руралног туризма. Србија има велики потенцијал овог производа, због очуване природе, те традиционалних и аутохтоних вредности. Рурални туризам у Србији а и у осталим европским државама представља значајан фактор² мултифункционалног руралног развоја, што потврђују и бројна теоријско-емпиријска истраживања (Ploeg J.D and Renting 2000; Ploeg J.D. at all, 2000; Knickel 1990; Knickel and Renting 2000). Обзиром да је рурални туризам у Србији тек у развоју, у раду смо идентификовали потенцијале за развој и издвојили недостатке који спречавају бржи развој овог, по много чему и примарног вида туризма у Србији

² издвојен као самосталан, водећи, или равноправан са другим елементима руралног развоја, посредно или непосредно.

Рурални туризам у Европи и земљама у окружењу

Рурални туризам је постао и међународни феномен, посебно када се ради о Европи. Иако још не постоје званични подаци о туристичком промету у руралним срединама, према проценама у Европи се око 23% туриста годишње одлучи за сеоски туризам (Roberts L, Hall D., 2001). Према неким проценама он може да покрене око две милијарде људи (Бошковић Н., 2003; 64). Према подацима приказаним на Првом европском конгресу о сеоском туризму³ у Европи се рурални туризам одражава у импресивном броју од 200.000 познатих регистрованих пружалаца услуга, са више од 2.000.000 лежаја. Процењује се да смештај на фармама, у приватним сеоским кућама и у малим породичним пансионима и хотелима привлачи директну годишњу туристичку потрошњу од око 12 млрд евра. Укључујући локално додату вредност и мултипликативне ефекте, тај износ достиже 26 млрд евра у корист европске сеоске привреде. Број директно и индиректно запослених се процењује на 500.000⁴. (www.cenort.org.yu/prilozi/Haen03.pdf - 03.03.2007). У том контексту, развојна стратегија сеоског туризма, може омогућити бржу реинтеграцију Србије у међународно окружење, путем формирања имиџа Србије као специфичне дестинације.

Искуства појединих европских земаља по питању развоја туризма на селу су различита. За упоредну анализу су посебно значајна искуства држава које су у непосредном окружењу Србије.

Румунија је путем SAPARD програма (Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development in Romania) добила значајна средства за унапређење агри и руралног туризма (Gilca i dr., 2003). О схватању значаја сеоског туризма у Румунији говори и оснивање Факултета за Планинску пољопривреду у оквиру Универзитета за Пољопривредне науке и ветерину, где се формирају стручњаци за развој туризма на селу.

Почети развоја сеоског туризма у Македонији су новијег датума, уколико се не рачунају услуге у сеоским домаћинствима у Охридско-преспанском региону, јер су оне имале више карактеристике језерског, а не сеоског туризма. Прави почети развоја сеоског туризма (Панев Н., 2003) везују се за спровођење програма PHARE за ревитализацију руралних насеља. Кроз активности планинарског удружења "Ђорџи Наумов" из Битоле, обучено је и опремљено 25 сеоских домаћинстава за прихватање туриста и пружање услуга карактеристичних за овај вид туризма.

Како наводи К. Вауман (2003) свеукупне промене у Албанији почеле су тек након 1991. године. У почетним фазама развоја туризма, ради опште сигурности, Вауман препоручује организоване посете са локалним водичима

Како нам показује доступна литература (Ваџас R. 2003) рурални туризам у Хрватској и туризам на сељачким господарствима налазе се у почетној, пионирској фази. Последњих 10 година сеоски туризам највише добија на значају у унутрашњем делу Истре. У Истри постоји 126 домаћинстава различитих категорија понуде: агротуризам (пољопривредни производи и туристички сервис),

³ организовала је Европска федерација за сеоски туризам (EuroGites), одржаном у Хаену, Андалузија, Шпанија од 3-5. 10. 2003. године

⁴ Уколико се укључе дневне посете и чињеница да се стварна понуда процењује на више од двоструког износа званично регистрованих величина, укупан утицај сеоског туризма у европским сеоским подручјима вероватно премашује 65 млрд евра – што је једнако друштвеном бруто производу земље као што је Мађарска са 10.000.000 становника или двоструко више у односу на туристичке приходе Француске

сеоске куће, сеоски фамилијарни хотели, вински подруми, собе и апартмани у сеоским домаћинствима, са 982 кревета, са просечном годишњом посетом од 110 дана.

У Бугарској, први успешни почеци сеоског туризма остварени су у сликовитом Родопском селу Момчиловци, где се туристима нуде све погодности сеоског туризма, од 23 цркве у окружењу до кулинарских специјалитета и екскурзија до егзотичних места (Иванова Р., Делибатова В., 2003).

Развој руралних простора и ревалоризација села (The 'Integral Development of Rural Areas and Renovation of Villages-IDRARV' project) у Словенији траје од 1991. године. У почетку је пројекат стартао са 14 сеоских подручја, а 1998. године пројекат је обухватао око 100 сеоских подручја. (Koscak M, 1998)

3. Рурални туризам у Србији

Рурална подручја чине око 90 % Србије и у њима живи око 43 % укупног становништва. Рурални туризам у Србији нема дугу традицију; 70-те године 20.-ог века, могу се сматрати почецима развоја сеоског туризма а пионирима села Сеча Река, Сирогојно и др. Иако Србија поседује разноврсну атракцијску структуру, њу не прати адекватан профил туристичких производа. Пре тога рурални туризам врло ретко се појављивао у туристичкој понуди Србије. Уситњени и дисперзни сељачки поседи, окренутост другим видовима туризма и масовности, недовољно развијена свест о вредности животне средине, само су неки од фактора који су утицали на слаб развој тог облика туризма. У оквиру свих кључних туристичких атракција обликоване су иницијалне понуде пре 20-так и више година. Исте су због одсуства Србије с међународног туристичког тржишта остале немодернизоване, а тиме и без веће преговарачке снаге према купцима. Наслеђена туристичка супраструктура је углавном створена за потребе домаћег туристичког тржишта, а нарочито социјалног, омладинског и дечјег туризма. Ово се објашњава чињеницом што је у време бивше Југославије главни фокус туристичког развоја био на јадранском туризму (Štetić, 2003). Главни данашњи производи које прати и национална статистика Србије су бање с климатским лечилиштима, планине, и административни центри. У последње време (крајем 90-тих година 20. века и почетком 21. века) у Србији се постепено развија производ руралног туризма који у различитим деловима добија различите форме понуде. Рурални туризам у Србији обухвата прихват туриста за боравак у сеоским домаћинствима, где пољопривредна делатност и етно наслеђе представљају туристичке вредности и мотив за посету становништва урбаних средина (Бјељац Ж, 2004).

Туризам који се одвија у руралним срединама, представља значајан мултифункционални фактор руралног развоја. У оквиру методологије "мултифункционалне шеме", "која представља функционалне међуодnose у оквиру процеса руралног развоја и обезбеђује увид унутар специфичне реконфигурације у коришћењу ресурса као што су: земља, рад, знање и природа (Knickel and Renting 2000), издвајају се четири различита нивоа руралног развоја, а које чине фарма, пољопривредно газдинство, регион, глобални простор. Уважавајући основне постулате мултифункционалне шеме, на простору Србије издвојили смо и анализирали:

- *индивидуална сеоска домаћинстава* по сеоским насељима, која су специјализована и регистрована за прихват туриста.
- *етно-кућа* тј., кућа са целокупном економијом, изграђена у традиционалном стилу народног градитељства

- *етнонасеља*, која представљају старо сеоско српско народно градитељство
- *предеоне целине* у Србији, које представљају кластере руралног туризма

Индивидуална сеоска домаћинства

Рурални туризам се развија на породичним газдинствима са циљем да се привуче што већи број туриста и створе додатни приходи. Минимални услови за бављење сеоским туризмом су (ISTN , 2007):

- да се кућа (објекат за издавање - салаш) налази у селу,
- да постоји редовно напајање струјом,
- уређен санитарни чвор,
- минимално 1 или са помоћним лежајима 1 креветна соба за издавање са засебним улазом,
- да чланови домаћинства да познају језик средине,
- уређен прилазни пут до куће - салаша, или објекта за издавање

Овај производ базира се на принципима одрживости, па стога туристима нуди елементе сеоске средине, природу, те презентује традиционалну гостољубивост и животне вредности локалног становништва и као такав је полуа економског развоја и подизања животног стандарда у руралним заједницама. Године 2006. у Србији је регистровано 140 домаћинстава за пружање услуга руралног туризма. Села Србије подигла су општи ниво услуге у малим и средњим домаћинствима и пансионима. Гости и домаћини или станују у одвојеним кућама или, ако су у истој, имају засебне улазе. Најчешће на две собе дође једно купатило а све је више луксузно опремљених кућа у којима свака соба има купатило. Све је више домаћинства су са базенима и ђакузи кадама, сателитским програмима и интернетом. Гостима се организују шетње, лов и риболов, брање лековитог биља и шумских плодова, јахање, бављење спортом, наручивање и прављење зимнице која се носи кући по ниским ценама. У неким селима домаћини гостима плаћају и дневницу од 10 еура уколико са њима раде пољске послове.

Етно-кућа

То су куће са целокупном економијом, изграђена у традиционалном стилу народног градитељства српског и становништва словачке, румунске, буњевачке, хрватске и др. националности у Србији. Такође имају елементе индивидуалног пољопривредног газдинства, где је основа очување традиционалних пољопривредних делатности, базираних на мултиетничности, фолклору, обичајима, а представљају и културну баштину. На простору Србије издваја се неколико карактеристичних етно кућа:

- у *Белом Блату* (општина Зрењанин), етно кућа која презентује народно градитељство мултиетничког становништва (Словаци, Срби, Бугари, Мађари). Кућа се налази у дворишту Основне школе, направљена од природних материјала и има музејску вредност. Обухвата три просторије и конак. Средишња просторија, осим за припрему хране, имала је и улогу ложишта за загревање две суседне просторије. Таваница је направљена од земље и блата, а кров покривен трском. У дворишту се налази трап, дворишна пећка покривена трском, једна од ретких у Војводини која је у функцији. Ту је и котарка са свињцем, кокошарник са кућицом за птице, кућица за пса и као неизбежан детаљ Белог Блата, рода, као симбол села и национална природна реткост. Комплекс се налази на простору између специјалног резервата природе и Белог Блата, јединог насеља у непосредној

близини, удаљен 60 километара од Београда и Новог Сада и десет километара јужно од Зрењанина између реке Тисе на западу и Бегеја на истоку.

Од туристичке понуде на локалитету већ постоје ресторани „Трофеј“ и Хотел „Сибилла“. Природним резерватом газдује рибарско газдинство „Ечка“, које са својим рибањацима на површини од око 2000 хектара представља значајан привредни и туристички ресурс⁵. На овом простору је карактеристичан и пример повезаности етно куће и водеће привредне делатности у селу⁶. Трскара А.Д. „Јединство“ чији су већински власници Холанђани, који су се укључили у реализацију читавог пројекта, је за потребе етно - еко комплекса месној заједници уступила право коришћења свог земљишта. Холанђани планирају организовање школе прераде трске коју би водили холандски и домаћи стручњаци. Планира се и школа јахања, изградња нових штала и олимпијског хиподрома, који би у време одржавања међународних такмичења представљао посебну туристичку понуду. Такође је планирана и органска пољопривредна производња, изградња глистењака, фарме аутохтоних раса животиња, као и производња еко брикета. Завршетак изградње свих садржаја планиран је за период 2007 - 2011. године а у оквиру пројекта регионалног развоја подручја између Дунава и Тисе

- у *Торку* (општина Житиште), етно кућа која презентује народно градитељство Румуна у Војводини, а обухвата црквени објект Румунске православне цркве, кућу, пушницу, амбар са старим алатима и пољопривредним машинама, као темељ будућег етно комплекса Румунског народног градитељства а у чијој изградњи заједно учествују Румунска влада и Извршно веће АП Војводине. Туристички обилазак етно куће и будућег комплекса је већ у програму обиласка појединих туристичких агенција и ђачких екскурзија. У оквиру овог комплекса се одржавају и туристичке манифестације, које презентују фолклор, традицију и обичаје Румуна у Војводини (Празник зимских обичаја, етносајам, фестивал документарног етно филма). У овој кући је седиште и Друштва (Фондације) за етнографију и фолклор Румуна у Војводини.

- У *Ковачици*, етно кућа која презентује народно градитељство Словака у Војводини које је стекло светску славу захваљујући традицији наивног сликарства и врло познатим наивним сликарима, као што су Зузана Халупова и Мартин Јонаш. Међународни етноцентар Бабка негује и промовише уметничке вредности ове традиције. У саставу етноцентра је и Галерија наивне уметности⁷. У организацији АТАС-а (Асоцијација Туристичких Агенција Србије) Ковачица је изабрана за представника и посредника при промоцији српског туризма у Словачкој. Циљ АТАС-а је да у 2007. години привуче у Србију најмање 800

⁵ Зелена стаза је једна од целина будућег етно - еко комплекса, која повезује све остале садржаје. Она полази од етно куће, пролази главним сеоским улицама и завршава се на самом ободу Царске баре, где је планирана изградња визиторског и туристичког центра. Инфо центар са рестораном и отвореном терасом за пријем око стотинак гостију и конференцијском салом, такође је важан део новог комплекса. Уз два већа и један мањи смештајни објект за боравак око 40 гостију, употпуниће туристичку понуду села. У самом средишту визиторског центра предвиђена је изградња видиковца високог 16,6 метара. Туристичко рекреативни центар обухватаће паркинг простор, ресторан, специјализоване продавнице ловачке и риболовачке опреме, продавнице сувенира, као и камп, дења игралишта и спортске терене. Завршетак изградње свих ових садржаја планиран је за период 2007 - 2011. године а у оквиру пројекта регионалног развоја подручја између Дунава и Тисе.

⁶ Трска која се овде прерађује већ четири деценије значајан је привредни потенцијал

⁷ Сlike и предмети из Ковачице изложени су у светским најпознатијим галеријама, а у своје приватне колекције уврстили су их шпански краљ Хуан Царлос, норвешки принц Харалд, бивши јордански краљ Хусеин, холандска краљица Јулијана, бивши председник Француске Митеран, бивши председници САД Линдон Џонсон и Роналд Реган, Брижит Бардо, Ален Делон, Питер Јустинов, Ентони Квин, Урсула Андерс, Карл Малден, Ани Жирардо, Франко Неро и многи други

туриста из Словачке, да би до 2011. године тај број достигао цифру од 15 000 словачких туриста.

- *Тршићу*⁸ (општина Лозница), етно кућа која презентује народно градитељство Срба у руралним срединама. селу се налази етнографски парк са спомен-кућом, објекти народне архитектуре и објекти намењени посетиоцима. Приликом израде етно-парка нарочита пажња била је посвећена жељи да се трајно обележи и сачува успомена на Вука и његово дело, као и да се очувају природна средина и просторне вредности. 1933. године на месту где је била кућа породице Вука Карацића подигнута је спомен кућа, дводелна брвнара, делом над подрумом, стрмог крова покривеног шиндром. Један део брвнаре чине "кућа" и соба, а други вајат, качара и кош за кукуруз. "Кућа" је одељење са отвореним огњиштем, покућством и посуђем, карактеристичним за куће из 19. века. У соби се налазе кревет, сто, клупа, иконе, гусле и Вуков портрет из 1816. године, рад Павела Ђурковића. Поводом 150 година Вукове смрти (1964. године) подигнут је амфитеатар са позорницом, који одговара потребама организовања Вуковог сабора⁹ и Дечијег Вуковог сабора, а 1987. године Тршић добија целовит изглед као културно-историјско споменичка целина

- *Салашу у Војводини* (општине Суботица, Сомбор, Нови Сад, Србобран, Бечеј) су споменици традиције и културе српског, хрватског, буњевачког и мађарског становништва који живе на овим просторима. Грађени су углавном средином 19. века, а на њима су живели власници земље која је била у њиховом окружењу, односно, објекат за становање и рад саграђен у пољу. Салаш чине стамбена зграда и економски објекти. Зграда је у почетку била грађена од набоја, касније од ћерпића, а у новије време од опеке. Раније је била покривена трском, а касније црепом. Испред улаза у зграду (око 10 метара од ње) постојао је бунар са ћеремом из којег су пили воду како житељи салаша, тако и стока и живина. Лети је служио као фрижидер за чување хране и расхлађивање пића. У оквиру економских објеката био је чардак за кукуруз испод којег су грађени свињци. Постојале су и шупе за алатке, оруђе, кола, санке. У склопу салашког комплекса био је тор за овце (цигаја) које су пасле на оближњим ливадама и давале квалитетно млеко и вуну. У штали су држани коњи који су служили за рад у пољу, неколико крава и телаци. У дворишту је било живине која се слободно кретала. Иза економских зграда била је башта где су домаћице узгајале поврће за домаћинство. После II светског рата, велики број салаша је уништен. Данас се на салашима одржавају туристичке манифестације које представљају традицију, фолклор, обичаје, старе занате, гастрономију, као део свечаности поводом завршетка жетве и вршидбе током јула и августа месеца

- *Струганику* (општина Мионица), родна кућа војводе Живојина Мишића¹⁰ која представља меморијални комплекс историјско-етнографског карактера. Постава се састоји из два дела, историјског и етнолошког. У собним просторијама је тематска поставка која приказује личност Живојина Мишића у контексту историјског збивања крајем прошлог и почетком овог века, с акцентом на оне догађаје у којима је војвода одиграо значајну улогу. Тако су хронолошки презентовани његово рођење и школовање, уз историјат породице Мишић, његова војна каријера у балканским ратовима за независност, Први светски рат са посебним освртом на Колубарску битку.

⁸ родно место Вука Стефановића Караџица (1787-1864), реформатора српског језика

⁹ најстарија уметничка туристичка манифестација у Србији

¹⁰ познатог српског војсковође из Првог светског рата

- *Равни*¹¹ (Књажевац), у дворишту школе подигнуто етно - насеље сачињено од кућа и помоћних зграда из ранијих периода, које сведоче о богатој народној архитектури. У етно-парку у Равни сачињена је драгоцену лапидаријска збирка етно-споменика који говоре о житељима ове насеобине - Латина. Због значајних открића у згради школе у селу Равна су изложени многи вредни предмети.

Етно насеља

Рурални туризам односи се на спектар активности, услуга и додатних садржаја у организацији руралног становништва. Као простор који обједињује наведене активности, издвајају се етнонасеља, која представљају старо сеоско српско народно градитељство. На територији Србије, се налазе следећа етнонасеља:

- *Сирогојно*¹² (општина Ужице) је музеј на отвореном и једини музеј ове врсте у Србији¹³ у којем се приказује архитектура, унутрашње уређење зграда, начин привређивања и организација породичног живота људи брдско - планинских предела на Златибору¹⁴, који је део југозападне Србије. Музеј представља посебну туристичку дестинацију, уклопљену у шири програм туристичке понуде Златибора. Споменички комплекс цркве Светих апостола Петра и Павла из XVIII века и Музеја на отвореном стављен је под заштиту закона као културно добро – споменик културе од изузетног значаја. У заштићеној целини, због даљег чувања и презентације, конституисана је 1992. године установа Музеја на отвореном. Као члан Асоцијације сродних музеја Европе, Музеј у Сирогојну своју делатност обавља у складу са одредбама Декларације ICOM-а и основним поставкама европске скансенологије
- *Коштунџи* (општина Горњи Милановац)¹⁵ где се налази индустријски комплекс здраве хране "Етно-арт" и туристички комплекс који чине Етно кућа "Анђелије Мишић", Етно музеј "Продановића магаза", историјски музеј и хотел "Милица и Панајота". Смештај гостију обезбеђен је у сеоским домаћинствима и вајатима, живописним дрвеним кућицама, апартманског типа.
- *Дрвенград* (Међавник), филмски град редитеља Емира Кустурице, је настао за потребе снимања филма 'Живот је леп', а представља елементе српског народног градитељства из Босне и Херцеговине. Лоциран је на простру планине Таре¹⁶, 50 км удаљен од етно села Сирогојно и планине Златибор, села Кремна,¹⁷

¹¹ Локалитет *Timasum Minus* (Равна, Кулине или Градиште) представља римску насеобину чији темељи датирају из првог века наше ере и трају касније до Јустинијанове обнове царства у VI веку (мада има доказа да су овде војне јединице римских легионара боравиле и пре овог века), налази се надомак села Равне, северно од Књажевца у равни леве обале Тимока на југоисточним падинама планине Тупижнице.

¹² Село Сирогојно, удаљено 32 км од Ужица и 24 км од Златибора. Први пут се помиње у турском катастарском попису из 1476. године. Седамдесетих година 20. века постало је познато по производњи руком рађених цемпера. „Мода Сирогојно“ постала је позната широм света: у Паризу, Риму, Лондону, Бечу, Бриселу, Копенхагену, Токију, Москви итд.

¹³ Процес преношења, постављања и реконструкције златиборских брвнара у „Старом селу“, започет је 1980. године.

¹⁴ центар туристичког региона Тара-Златибор-Златар, који по укупном броју посетилаца се налази на другом месту у Србији. Поред заштите и презентације материјалне културе у Музеју, велика пажња је посвећена очувању духовног и нематеријалног наслеђа, кроз реконструкције појединих народних обичаја и оживљавање старих заната

¹⁵ почетком 21. века, услед разних фактора, етно село као такво не функционише

¹⁶ део туристичког региона Тара-Златибор-Златар, западни део Србије, близу границе са Босном и Херцеговином

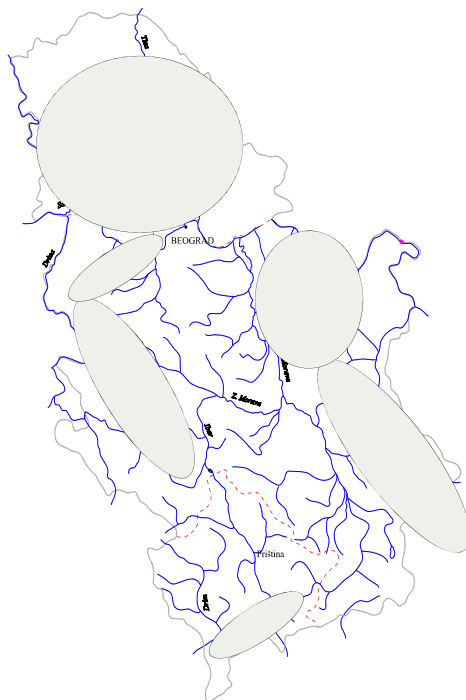
¹⁷ село са индивидуалним сеоским домаћинствима регистрованим за рурални туризам,

Мокре Горе и Шарганске осмице¹⁸. У 2005. години, овај комплекс је од стране Владе Републике Србије, проглашен за природно добро од изузетног значаја Шарган-Мокра гора. Заштита ће се спровести у циљу очувања животне средине, воде, ваздуха и земљишта, објеката народног градитељства, "Шарган осмице" и етно комплекса "Дрвенград" и традиционалног начина живота, планиског уређења простора, одрживог туризма, пољопривреде и шумарства. Дрвенград је посбна станица на траси ове ускотрачне пруге. Чине га црква-брвнара Српске православне цркве, куће- брвнаре, у којима су смештени ресторан, продавнице сувенира, посластичарница, 60 лежајева у мотелу који гради Кустурица, затворени базен и две дрвене куће с апартманима за туристе, при крају је изградња скијалишта на Иверу, једном од највиших врхова Таре, са ски лифтом. Изграђен је пут од 8,8 километара, а у току је и уређење паркиралишта за око 200 возила.

Предеоне целине

Поједине предеоне целине у Србији поседују развојне вредности чија адекватна валоризација омогућава укључивање у међународне развојне процесе. То се односи и на део руралних простора Србије са природним појавама од изузетних вредности, чије су еколошке везе и међуутицаји веома изражени.

Ск. 1. Рурални простори са развијенијим сеоским туризмом

15 Пруга уског колосека, у амбијенту Мокре Горе на падинама три планине – Таре, Златибора и Шаргана. Висинску разлику од 300 метара пројектанти и градитељи вешто су решили на јединствен начин – необичном пружном петљом у виду броја осам – популарном "Шарганском осмицом". на релацији Мокра Гора – Шарган Витаси део пружног правца Београд-Ужице-Вишеград-Дубровник изграђеног у периоду 1916. до 1925. године, најдужи и најлепши остатак пруга уског колосека које су некад постојале у Европи, типичан је за Србију као и сви могући модели типова локомотива који се овде могу видети и који не постоје више нигде у свету

Изолованост тих простора у односу на основне правце развоја управо им даје аутохтоност с природним и историјским траговима и богатим наслеђем. Од антропо и природно географских елемената географског положаја туристичких региона у Србији зависи и начин и степен живљења и привређивања. У таквим регионима је "афирмисан равномеран развој привредних делатности које користе потенцијале окружења и села". (Бјељац и др, 2003).

Кластери руралног туризма Србије су лоцирани у следећим предеоним целинама: Горње Подунавље; Фрушка Гора; Банатска пешчара, (северозападни и североисточни део Србије) Ваљевско-Подрињске планине; Тара-Златибор-Златар (западни и југозападни део Србије Стара планина-Кучајске планине; Власина и Крајиште (источни и југоисточни део Србије).

Тако се у западном делу Србије овај производ обликује на бази ревитализације старих руралних српских кућа, док се у Војводини све више препознаје понуда салаша, као типичног војвођанског руралног искуства повезаног с активностима.

У својој понуди, рурални туризам укључује у различитим фазама развоја и различите облике туристичке активности:

- агротуризам, сеоско газдинство, фарме;
- активности у природи;
- еко туризам;
- културни туризам;
- манифестациони туризам
- гастрономски туризам
- остале комбиноване облике туризма посебних интереса.

У иностраној литератури, постоји велики број радова у којима су аутори давали примере како "привући туристе у руралне области кроз промоцију идеализованих симболичких културних окружења, о томе како савремени мит села приказује место где постоји мање урбанизован живот (Kneafsey, 2001). "Сеоске области се сада све више посматрају као места за забаву, слободне активности, као друга кућа и као замена за живот у граду. Овакви трендови доводе у питање везу између сеоског туризма и кулинарске баштине" (Bessiere, 1998). О потреби и жељи да посетиоци што више сазнају и науче током свог боравка у руралним пределима, кроз које се види и повезаност свих видова туризма, Bessiere (1998) издваја да "такво знање се може стећи кроз низ културних дешавања као што су традиционална кухиња, регионални језици, рукотворине, фолклор, локалне визуелне уметности, глума, књижевне вечери, историјске и праисторијске ископине, прелеп крајолик, флора и фауна". У новије време на територији Србије се искристалисао и правац у туристичкој делатности под називом агротуризам, као део руралног туризма, који се одвија на пољопривредним газдинствима где постоје могућности да се уз основну пољопривредну активност понуде услуге јела и пића и/или смештаја (Милетић, Тодоровић 2003). Угоститељска делатност, са израженим гастрономским спецификумом, саставни је сегмент активности у оквиру агро и руралног туризма, под називом гастрономски туризам. Основа овог вида руралног туризма је производња специјалитета на традиционалан начин и у великој мери условљен је специфичностима окружења. Изворна народна јела - гастрономски специјалитети се служе на традиционални сеоски начин и све је из домаће производње.

Туристички промет и материјална база руралног туризма у Србији

Према подацима Туристичке организације Србије (ТОС) у 2006. години, организован је туристички промет у 18 општина (44 села, 140 домаћинстава са око 750 лежајева (на сајту ТОС-а 19 села у Србији имају своју презентацију - www.serbia-tourism.org).

Табела 1. Села у Србији у којима је најразвијенији сеоски туризам (www. ISTN-Internet serbia travel news/seoski turizam-ponuda (20.02.2007)

Општина	Села која се баве туризмом
Косјерић	Сеча Река, Доњи Таор, Мионица, Скакавци
Неготин	Тамнич, Рајац, Рогљево, Вратна, Дупљане, Чубра
Кнић	Борач, Жуње, Грабовач, Липница, Баре
Ивањица	Лиса, Кушићи, Катићи, Међуречје
Горњи Милановац	Коштунићи, Савинац, Прањани, Гојна гора, Брусница, Бограница, Коштунићи-вајати
Чачак	Прислонница
Краљево	Лопатница
Чајетина	Гостиље, Рожанство, Сирогојно, Трпково
Лучани	Каона, Гуча, Граб, Милатовићи
Ваљево	Бранковина, Попучке, Ваљевска Каменица
Књажевац	Равна, Јања, Ново Корито, Црни Врх, Градиште
Ужице	Мокра Гора, Стаменићи, Потпећ, Кремна
Ириг	Перков салаш
Нови Сад	Ченеј, Бегеч,
Сомбор	Буковац, Бачки Моноштор,
Суботица	Палић, Чантавир, Таванкут,

Просечно у оквиру руралног туризма у Србији се одвија 408,580 ноћења, односно око 6,2% од укупног броја ноћења у Србији. Домаћи посетиоци чине скоро 100 % свих посетилаца руралног туризма у Србији (Стратегија развоја туризма у Србији до 2015. године, 2006). У просеку цена смештаја у наведеним објектима за смештај руралног туристе је 15 еура, што значи да је просечна зарада руралног туризма на бази смештајно-угоститељских капацитета, око 6.200.000 еура. Локално додата вредност мултипликативни ефекти руралног туризма у Србији се не могу са прецизношћу утврдити, јер не постоје одговарајући параметри који би то исказивали. Према процени аутора *Стратегије развоја туризма у Србији до 2015. године*, рурални туризам у Србији ће у 2015. години обухватати 6,6 % укупног броја туристичких ноћења, са проценом тржишног потенцијала од милион ноћења у оквиру руралног туризма, а удео страних гостију у укупном броју ноћења, чиниће 15%. И поред добре опремљености објеката за смештај и донекле осмишљеног програма боравка, проблеми у даљем развоју руралног туризма у Србији, представљају:

- Недовољна едукација заинтересованих сеоских домаћинстава о начину прихватања и угошћавања посетилаца
- Недовољан број туристичких пунктова у селима који се баве овим видом туризма и слаба повезаност са општинским туристичким организацијама и Туристичким организацијама Војводине и Србије
- недовољна и неадекватна инфраструктура (савремени прилазни путеви, канализација, хигијенска пијаћа вода и осталих пратећих објеката. Попут здравствене амбуланте, поште, продавница, угоститељских објеката);

Закључак

Променом друштвеног, економског и политичког система у Србији почетком трећег миленијума започиње и нова фаза у развоју руралног туризма и посебно туризама на сељачким газдинствима Србије. Управо је тај облик један од основних носиоца туризма као фактора интегралног развоја руралних простора, а и он је доживео најзначајнију трансформацију.

Глобализацијом и европским интеграционим процесима, потребе и проблеми сеоског туризма су све сличнији у целој Европи. Богатство, очуваност и атрактивност природних ресурса, велики број традиционалних пољопривредних домаћинства, те све већи интерес интернационалног тржишта за доживљајима руралног туризма, указују на велики потенцијал за развој руралног туризма у Србији, а посебно у северном и северозападном, југоисточном и југозападном делу. Рурални туризам намеће се као алтернативна могућност развоја у релативно пространом подручју Републике Србије као елемент боље искоришћености компаративних предности руралних простора. Развој сеоског туризма пружа солидне основе за адекватан рурални развој који се може манифестовати кроз:

- заустављање неповољних миграционих токова из руралних простора
- реанимацију приватног сектора пољопривреде али и других делатности,
- стварања услова за оживљавање производње у неким занемареним па и заборављеним традиционалним занимањима, на пример: овчарство у пољопривреди, и релативно великој групи производно-занатско-услужних занимања заснованих на преради пољопривредних производа (коже, крзна, перја, вуне, трске и др.),

- могућности да се кроз развој туризма реализују одговарајући социјални програми настали заједно са процесом реструктурирања и приватизације друштвених предузећа.

- очување природних и културних вредности.

Да би се рурални туризам још више афирмисао и чинио значајну туристичку дестинацију у Србији, потребно је: извршити едукацију заинтересованих сеоских домаћинстава о начину прихватања и угошћавања посетилаца; формирати туристичке пунктове у селима који се баве овим видом туризма и који би били директно повезани са општинским туристичким организацијама и Туристичким организацијама Војводине и Србије, а који ће заједно планирати и учествовати у непосредној реализацији свих акција, како на промоцији, тако и на прихвату и организовању програма боравка посетилаца; интензивирати изградњу неопходне инфраструктуре; реновирати постојеће и изградити спортско-рекреативне терене са садржајима које ће боравак чинити потпунијим (терене за мали фудбал, трим стазе, планинарске стазе); Активирати старе занате и домаћу радност, чији производи би представљали значајне изворе прихода. Наведени кораци су и циљ Техничке сарадње UNWTO у области сеоског туризма са Туристичком организацијом Србије, а која се базира у сагледавању потенцијала за развој туризма у Србији, и конкурентских способности у овој области и захтева тржишта, да се поставе конкретни облици туристичког производа села и предложи организациона инфраструктура односно облици формирања и структура управљања туристичком понудом у одабраним сеоским срединама.

Развојни модел и конкурентска стратегија развоја руралног туризма, с обзиром на његову тренутну недовољну структурираност и организацију, укључује следеће кораке:

- креирање и избор визије развоја овог производа у складу са савременим светским трендовима и најбољим светским праксама и моделима развоја

и интерне регулације стандарда (на примерима развијених земаља попут Италије, Аустрије, Француске, Шпаније и сл.)

- избор локација за планирање и развој "serbian ethnical resorts" на 4 до 5 локација¹⁹
- ослонац на стратегију ниских трошкова
- избор кључних туристичких подручја/ кластера руралног туризма за спровођење пројекта "Србија - 1001 домаћинство"²⁰
- развој у постојећим руралним подручјима на бази доживљаја руралног начина живота по следећем моделу: уметност и занат; култура; авантура; културна баштина
- маркетиншки креирање посебних аранжмана са доживљајима салаша, руралних ресорта и руралних села као и посебна врста кампинга у руралном пределу. Намењено је домаћим гостима из урбаних средина, али и страним резидентима у Србији односно путницима у транзиту. Након постављања свих предуслова (стандарда, интернет сајтова, каталога руралних објеката) производ се комерцијализује на међународном тржишту.
- Рурални туризам у Србији, према Стратегији развоја туризма у Србији до 2015. године, треба промовисати на домаћем тржишту, посебно циљној групи туриста из већих градова. Исто тако, треба га промовисати на страним тржиштима која већ имају развијени интерес за рурална искуства, као што су Велика Британија, Немачка, Француска, Италија, Аустрија, Мађарска, итд

ЛИТЕРАТУРА

- Vačas, R. (2003). Traditional values of Istria as a tourist attraction, *U Ruralni turizam i održivi razvoj Balkana*. Kragujevac, (str. 175-179).
- Vaumann, K. (2003). Transformation and tourism in the rural area of Gjirokastra, Albania. *U Ruralni turizam i održivi razvoj Balkana*, Kragujevac, (str. 221-225).
- Бјељац, Ж. (2004). Потенцијали и стратегија развоја туризма у Суворовском крају, *Зборник радова са научног скупа 'Планирање и уређење села и руралних подручја'*, Врујци, октобар 2004, Удружење урбаниста Србије, Београд.
- Бјељац, Ж., Радовановић, М. и Белиј, С. (2003). Гастрономски туризам као део културне баштине Србије. *Хотелинк*, бр. 2, стр.377-384.
- Бошковић, Н. (2003). Динамичке промене развоја светског руралног туризма. *У Рурални туризам и одрживи развоја Балкана*. Крагујевац, (стр. 63-68).
- Derek, H. and Greg, R. (2002). *Tourism and sustainable community development*. Routledge
- Fleischer, A. (1999): Incentive Programs for Rural Tourism in Israel—a Tool for Promoting Rural Development. *U Rietveld P. and Shefer D. (ur.), In Regional Development in an Age of Structural Economic Change*. Aldershot: Ashgate
- Garrod, B., Youell, R., and Wornell, R. (2004). *Links Between Rural Tourism and Countryside Capital*. Cheltenham: Countryside Agency
- Garrod, B., Wornell, R. and Youell, R. (2006). Re-conceptualizing rural resources as countryside capital: The case of rural tourism, *Journal of Rural Studies*, vol. 22,117–128
- Gilca et al. (2003) SAPARD Program – a reality help of EU to development agro and rural turizam in Romania. *U Ruralni turizam i održivi razvoj Balkana*. Kragujevac, (str. 113-122).
- Grupa autora (2006): *Ruralni turizam, Strategija razvoja turizma u Srbiji do 2015. godine-Plan konkurentnosti*. Zagreb: Horwath International. Beogradu, Ekonomski fakultet, Ministarstvo trgovine, turizma i usluga Republike Srbije
- Ivanova, R., i Delibatova, V. (2003). Agrotourism in village Momchilovtsi current situation and future development. *U Ruralni turizam i održivi razvoj Balkana*. Kragujevac, (str. 205-209).

¹⁹ Као потенцијалне локације се издвајају: близина Београда-у подножју планине Авале; Стара планина; Копаоник; близу Новог Сада-уз аутопут Нови Сад-Београд

²⁰ Кластер Северозападна Србија (Горње Подунавље);

- Knickel (1990): Agricultural structural change: Impact on the rural environment. *Journal of rural studies* 6(4), pp. 383-393
- Kušen, E. (1995). Turizam na seljačkom gospodarstvu. *Turizam* 7-8, Hrvatska turistička zajednica i Institut za turizam, str. 127-133.
- Koscak, M. (1998). Integral development of rural areas, tourism and village renovation. Trebnje, Slovenia, *Tourism Management*, Vol. 19, No. I, pp. 81-86.
- Lorencin, D. (2000). Mogućnosti razvoja ekoturizma – Polazišta i dosadašnja iskustva u Istarskoj Županiji. *Turizam*, tematski broj: Ekoturizam i održivi razvoj turizma u ekološki osjetljivim prostorima, Vol. 48. – br. 4/2000, Hrvatska turistička zajednica, Institut za turizam, Zagreb, str. 413-424.
- Miletić, R. and Todorović, M. (2003). Ecotourism and Complementary Activities as a Possibility of Including in the Development Process. U Todorović M. (ur.), *In the Development and Potentials of Ecotourism on Balkan Peninsula*. Beograd.: Geographical Institute “Jovan Cvijic”.
- Панев, Н. (2003). Почети развоја сеоског туризма у Републици Македонији, са посебним освртом на предео Малесија. У *Рурални туризам и одрживи развој Балкана*. Крагујевац, (стр. 193-198).
- Perales, R.M.Y. (2002). Rural tourism in Spain. *Annals of Tourism Research*, vol. 29, no. 4, pp. 1101–1110
- Ploeg, J.D. Van der and Renting (2000). Impact and potential: A comparative Review of European Rural Development Practice. *Sociologia Ruralis*, vol.40 , no 4, pp.529-543
- Ploeg, J.D. at all. (2000). Rural Development: From Practices And Policies towards Theory. *Sociologia Ruralis*, vol.40 , no 4, pp.393-409
- Slee, B. (2003). *Countryside capital: what's the interest? Inaugural professorial lecture*. University of Gloucestershire. Countryside and Community Research Unit
- Stanković, S. и Ćirković S. (2003). Turistička valorizacija ruralnog prostora. *Zbornik radova sa drugog foruma Ruralni turizam i održivi razvoja Balkana*. Kraгуjevac: AEERT
- Štetić, S. (2001). Uticaj turizma na ciklične promene ruralnih područja, *Zbornik radova sa Prvog foruma Ruralni turizam i održivi razvoja Balkana*. Kraгуjevac: AEERT
- Todorovic, M., Miletic, R. (2001). Production of Food of Defined Geographical Origin as a Factor of Tourism Development. *Multiplicative Effects in Tourism Development*. Ohrid.
- Томка, Д. (2003). Људи – најзначајнији фактор маркетинг стратегије у сеоском туризму. *Рурални туризам и одрживи развој Балкана*. Крагујевац, (стр. 101-106).
www.serbia-tourism.org/countryside (05.03.2007)
www.istan-internet-serbia-travel-news/seoski-turizam-ponuda 06.03. 2007)

MARINA TODOROVIĆ
 ŽELJKO BJELJAC

S u m m a r y

BASIC ELEMENTS OF RURAL TOURISM IN SERBIA

: For decades now, Europe has been the world leader in the offer of rural tourism. Serbia has a great potential with this product, because of its preserved Nature, and because of traditional and autochthonous values still kept in the villages. Rural tourism, in Serbia and in other European countries, is an important factor of multifunctional rural development; this has been confirmed by numerous theoretical-empirical studies. Rural areas constitute about 90 % of Serbia; about 43 % of the total Serbian population lives there. Serbian rural tourism does not have a long tradition (only since 1970s). Using a multi-functional schematics of development, we discern the following: there are, in the villages, one-family households specialized and registered for accommodating tourists; there are ethno-houses, which is, houses built in the ancient folk style, with the whole range of equally traditional economic buildings and facilities in the courtyards around the house (the “salash” houses, and ethno houses in the villages of Torak, Belo Blato, Kovačica, Tršić, Ravna, Struganik); there are ethno-villages, which present the old-times Serbian folk architecture (Sirogojno, Koštunići, Drvengrad), and, even larger than that, there are entire areas of village tourism, which is, whole clusters of rural tourist locations. Today, in Serbia, 140 households, with some 750 beds, are registered to offer the rural tourism services. In an average year, tourists in Serbia spend 408,580 nights sleeping in rural-tourism locations, which makes 6.2% of the total number of nights spent by tourists in Serbia per year. But, almost 100 % of these visitors are from Serbia itself, not foreigners. The buildings are well-equipped, and there are some programs of activities organized for the tourists in the villages, but, for any further development of Serbian rural tourism, many problems remain, such as: insufficient education of interested village households as to how to receive the visitors; insufficient number of tourist points in those villages where this form of tourism exists; poor organizational connections with tourist authorities in the municipalities, and those of Vojvodina, and of Central Serbia; and, insufficient and inadequate infrastructure.